

Питер, 2009. – 384 с.

3. Корнелиус, Х. Выиграть может каждый. [Текст] / Х. Корнелиус, Ш. Фейр. - М.: Стрингер, 1999. – 162 с.

МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДА ПСИХОЛОГИК МАСЛАҲАТ (КОНСУЛЬТАЦИЯ) ИШЛАРИ

Турғунов Абдурашид Абдуманнобович
Педагогика фанлари бўйича PhD

Аннотация. Мақолада мактабгача таълим ташкилоти психологи томонидан психологик маслаҳат (консультация) ишлари муаммолари муҳокама қилиниб, мактабгача таълим муассасасида психологик маслаҳатни ташкил этиш ва ўтказишнинг асосий жиҳатлари очиб берилган.

Калим сўзлар: мактабгача таълим ташкилоти психологи, мактабгача ёшдаги болалар, психологик маслаҳат, педагогик методлар, сюжетли-ролли ва дидактик ўйинлар, тарбиявий фаолият, тематик маслаҳат вазифалари.

ПСИХОЛОГИЯ В ПРОЦЕССЕ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ (КОНСУЛЬТАЦИОННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ)

Турғунов Абдурашид Абдуманнобович
Кандидат педагогических наук

Аннотация. В статье рассматриваются проблемы работы психологического консультирования психологом организации дошкольного образования, раскрываются основные аспекты организации и проведения психологического консультирования в дошкольном учреждении.

Ключевые слова: психолог организации дошкольного образования, дети дошкольного возраста, психологическое консультирование, педагогические методы, сюжетно-ролевые и дидактические игры, воспитательная деятельность, тематические консультативные функции.

PSYCHOLOGY IN THE PROCESS OF PRESCHOOL EDUCATION (CONSULTING ACTIVITIES)

Turgunov Abdurashid Abdumannobovich
PhD in Pedagogical Sciences

Annotation. The article deals with the problems of psychological counseling by a psychologist in the organization of preschool education, reveals the main aspects of the organization and conduct of psychological counseling in a preschool institution.

Keywords: psychologist of the organization of preschool education, preschool children, psychological counseling, pedagogical methods, story-role-playing and didactic games, educational activities, thematic Advisory functions.

Психологик хизмат фаолиятида тематик маслаҳатлар (консультация) катта ўрин тутди ва ахборотли, профилактик, ташвиқот вазифаларни бажаради. Болалар психологининг

психологик маслаҳат (консультация) ишлари мактабгача таълим ташкилотларида энг “машҳур”и ҳисобланади. Психологларнинг ўзлари уни муҳим деб ҳисоблаб, уларга касбий қониқиш ва муассасанинг таълим жараёнида иштирок этиш имкониятини беради. Фаолиятнинг бу тури, уларнинг тахминларига кўра, нафақат тарбияланувчиларга ёрдам бериш, балки болаларни ўқитиш технологияларини ривожлантириш, турли ёш гуруҳларидаги таълим жараёнининг ўзига хослигини сақлаб қолишга нисбатан ўз позицияларини шакллантиришга имкон беради.

Педагоглар психологга мурожаат қилаётган масалаларни таҳлил қилиш (уч йилдан кам бўлмаган тажрибага эга 20 нафар психологларнинг психологик маслаҳат ишлари таҳлил қилинди) биринчи навбатда таълим жараёнининг психологик шароитларига оид саволлар гуруҳи эканлигини кўрсатди, кейин машғулотларда болаларнинг интизоми масаласи, болаларнинг билим соҳасининг ўзига хос хусусиятларини ифодалаш, ўқув материалининг мазмунини тузиш учун саволлар, машғулотларга қизиқадиган болалар учун танлов воситасидир.

Шундай қилиб, тарбиячилар психологдан кўпинча, таълим-тарбия жараёнини қандай ташкил этиш, мавзуга асосланган ўқув муҳитидан қандай яхшироқ фойдаланиш, таълим мазмунини дидактик жиҳатдан танлаш ва тақдим этиш ҳақида маслаҳат оладилар. Лекин афсуски, тарбиячилар болалар тарбиясини амалга оширишда касбий нуқтаи назардан психолог билан маслаҳатлашмайдилар. Бу тарбияланувчилар фаолиятининг етарли даражада ривожланган рефлексор томонига эга эмаслигидан далолат беради, шунингдек, аксарият психологлар маслаҳат беришга компетенцияси етмайди.

Шунинг учун болалар тарбияси бўйича психологик маслаҳат ишларини ўтказиш жараёнида психолог унга ёндашилган саволларни ҳал қилиш, таълим олувчиларнинг рефлексив сифатларини, улар ўргатаётган ҳолатларга сезгирлигини ривожлантиради.

Психологик маслаҳат иши фақат психологнинг таълим функциясини амалга ошириш билан чекланмайди, лекин у катта даражада ташвиқот функцияни ўз ичига олади, чунки психологга савол берган киши ҳозирги пайтда бирор нарсани ўрганишга, бирор нарсани тушунишга, ўзини ўзгартиришга тайёр бўлади.

Психологнинг машғулотдаги болалар интизоми масаласи бўйича олиб борган ишлари сценарийси ва педагоглардан психологларга берилган айрим саволларга жавобларнинг ахборот тартиби мисолида бу қоидалардан мисол келтиришга ҳаракат қиламиз.

Интизом (лотинча тилидан *disciplina* – тартиб, тартибли тузилиш; изчиллик) жамоанинг ёки маълум жамоа аъзоларининг амал қилиши, бўйсунуши лозим бўлган қатъий тартиб, қоида [1].

Одатда, икки сабабларга кўра педагогларни интизом тўғрисида ўйлайдилар, биринчидан, унинг йўқлигида самарали таълим-тарбияга таъсир камаяди, иккинчидан, машғулотда болалар кундалик жадвалининг бузилиши педагогга халақит беради, унинг ўқув имкониятларини камайтиради, унинг фаолиятини бузилишига олиб келади.

Психологнинг боғчадаги машғулотларида интизом масалалари бўйича олиб борган ишлари кўп ўлчовли ва бир неча босқичлардан иборат бўлиши мумкин.

Биринчи босқич диагностик босқич бўлиб, у болаларнинг ўқув фаолияти давомидаги интизомсизлик сабабларини ўрганишдан иборат. Бунинг учун психолог гуруҳлардаги дарсларнинг боришини кузатади, интизом бузилиши фактларини қайд этади ва уларни келтириб чиқарувчи сабабларни таҳлил қилади. Мисол учун, бу қуйидаги ҳолатларни ўз ичига олиши мумкин:

- тарбиячининг асабийлашиши, мулоқот оҳангини ҳаддан ташқари кўтарилиши, болалардан норозилик ва уларнинг ҳатти-ҳаракатлари оқибатида гуруҳдаги салбий ҳисларнинг пайдо

бўлиши;

- болаларнинг гуруҳда мақсад қўйишдан бегоналашуви, ҳаракат усулларини танлашда мустақиллик, натижаларни баҳолашдан ажралиб туриш, таълим вазифаларининг стереотиплиги, контент синфларида интеллектуал ва ҳиссий бойликнинг йўқлиги, мунтазам ва стереотип, репродуктив ишлаш, ижодкорликнинг етишмаслиги, яъни таълим ва дидактика учун таркибни танлашда нуқсонлар борлиги;

- тарбиячининг мулоқотни ривожлантириш воситаларидан фойдалана олмаслиги (воситали таъсир, ташаббусларни қўллаб-қувватлаш, болаларнинг билиш жараёнларини қабул қилиш, тасдиқлаш ва бошқ.);

- педагогнинг машғулотлар давомида болалар билан таъсир ўтказиш (авторитар) методлар ва усуллардан фойдаланиш (бевосита кўрсатмалар, қатъий буйруқлар, таъқиқлар, қоралаш, танқид ва бошқ.);

- тенгдошлар ва педагоглар билан ўзаро алоқаларнинг коммуникатив компонентларини ёмон ривожланиши (зиддият, ўз ҳаракатларини бошқалар билан мувофиқлаштира олмаслик, нутқ сўзлашнинг етарли йўллариининг йўқлиги, синфда “рол” позицияларини тушунмаслик, рефлексив қобилиятининг йўқлиги).

Иккинчи босқич, психологнинг педагоглар билан гуруҳда интизом бузилишига олиб келадиган омилларни олдини олиш ва бартараф этиш бўйича олиб борадиган ахборот, профилактик ва ташвиқот ишидир.

Бу индивидуал ва гуруҳий психологик маслаҳат ишлари, семинарлар, уларнинг ривожланаётган таъсирини яхшилаш мақсадида машғулотларни ташкил этиш муаммолари бўйича мунозаралар бўлиши мумкин. Машғулотларда болалар билан мулоқот қилишни қандай ўрганиш кераклиги бўйича оғзаки ўзаро таҳлил усули, ўқув жараёнида болаларнинг ҳиссий тарангликни бартараф қилиш мақсадида салбий ҳисларни “чиқариш” таълим усуллари фойдаланиш керак. Бу педагогларнинг порфессионаллигини ошириш ва уларнинг шахсий ўсиши учун таълимнинг барча иштирокчилари билан психологнинг иш турлари ва шакллари дидир.

Психолог педагоглар орасида болаларнинг интизомсизлиги ва унинг сабабларини таҳлил қилишда юкори даражадаги рефлексивлик кўринишларига нисбатан оқилона муносабатни шакллантириш айниқса муҳимдир. (Кўпинча болалар гуруҳда тартибни бузишда, ўқитиш мазмуни ва дидактикасидаги нуқсонларни қидириш ўрнига болалар айбланадилар). Тарбиячилар томонидан болалар тартибининг бузилиши ҳақида изоҳ беришнинг хушмуомала шакллариини ўзлаштириш зарурлигини эътироф этиш лозим.

Ушбу мақсадга эришиш учун психолог ролли ўйиндан фойдаланиши мумкин. Масалан, бир гуруҳ тарбиячиларга сюжетли-ролли ўйинлар учун ўйин воқелигини ишлаб чиқишнинг янги технологиясини ўргатиш учун “дарс” берилиши керак. Шунингдек, қийинчилик ва “омадсиз” фаолиятни юзага келтирувчи махсус вазиятлар (зарурий воситалар етишмаслиги, иш учун қулай жойларнинг йўқлиги, чалғитадиган нарсалар, ноаниқ кўрсатмалар, мазмунан “камбағал” материаллар, индивидуал қобилият нисбатан тушунтиришлар ва бошқ.) моделлаштирилади.

Ролли ўйин ва унинг муҳокамасидан сўнг “машғулот” иштирокчиларига анкета саволларига жавоб беришни сўраш мумкин.

Учинчи босқич, психологнинг машғулотларда интизом муаммоларини ҳал қилиш бўйича олиб борган ишлари, болаларга хулқ-атвор ва фаолиятида ўзини-ўзи тартибга солишда қийинчиликларга дуч келганда ёрдам беришдир. Ишининг шакллари бошқача бўлиши мумкин. Болаларнинг ихтиёрий диққатини ривожлантириш учун махсус машғулотлар, педагогнинг

вазифаларини тинглаш, қабул қилиш, сақлаш ва бажариш қобилиятини ривожлантириш “дарс”лари, болаларнинг ишончини, мулоқот қобилиятини ва гуруҳдаги бошқалар билан ўзаро муносабатларини ривожлантириш учун ўқув машғулоти, муваффақиятсиз фаолиятнинг чидамсиз каби психогимнастик ишлар, фаолият суръатини ривожлантиришда машқлар ва болалар билан бошқа кўплаб иш турлари хулқ-атвор ва фаолиятни ўзини-ўзи тартибга солиш механизмларини ишлаб чиқиш. Психолог болалар боғчасида гуруҳли ўқув машғулоти шароитида болаларнинг зарур кўникмаларини ривожлантириш учун иш тизими устида ҳам фикр юритади.

Демак, хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, машғулотида интизомнинг вазифаси ўзининг учта ўзгарувчисига эга экан, булар:

1. Педагогнинг гуруҳда мустақам ўрнатилган, мазмунли ва дидактик тартибга бўйсунуши;
2. Болаларнинг ўқув жараёнида объектив равишда зарур бўлган муайян амал қилиш имкониятлари, кўникмалари ва одатлари, яъни гуруҳдаги болаларнинг ўзини-ўзи тартибга солиш ва ўзини-ўзи назорат қилиш;
3. Таълим-тарбия жараёнининг барча субъектларининг ўзаро алоқасидан хабардорлик. Муайян оқилона, онгли ва эркинлик (эркинлик, бу тан олинган танлов зарурати) тартибини сақлаш.

Тарбиячилар таълим-тарбия жараёнидаги ўқув вазифасини амалий вазифадан фарқлаши қийин. Бу масала бўйича психологик маслаҳати биринчи навбатда педагогларни етакчи психологларнинг қарашлари билан таништиришни ўз ичига олади.

Боғча психологи учун таълимий вазифасининг якуний маҳсули ва амалий вазифа муаммосининг тубдан аҳамиятга эгаллиги шундаки, таълим амалиётида, гуруҳда ўқув вазифасининг ўрнини босишда кўпинча амалий вазифа муаммонинг ечими ҳисобланади. Масалан, тарбиячи фақат унумли фаолият натижаларига (чизмалар, қўлёзмалар, дизайнлар ва бошқ.) эътибор қаратади. Боланинг кечинмалари, ҳаракатларининг йўллари, иродавий зўриқиши, фаолиятга муносабати, мотивлари ва бошқа шахсий хисларининг кўринишлари ва улардаги ўзгаришлар “чет”да қолади.

Бу эса ўқув фаолияти жараёнида бола ривожланиши ташхисини бошқача ҳал этиш заруриятини келтириб чиқаради. Психолог тарбиячиларга таълим вазифасининг ўзига хослиги, уни ҳал қилишда бола ҳаракат қиладиган ва ўз ҳаракатлари билан ўзгартиришлар киритадиган ўзига хос алоҳида ўзлаштирилиши лозим бўлган объект эмаслигини тушунтириши керак.

Болалар боғчаларида машғулотларини ўтказишда, бутун гуруҳ болалар бир вақтнинг ўзида айрим тарбиявий ҳаракатларни бажарганда, тарбиячи аксарият болаларнинг таълим-тарбия вазифаларини ҳал қилиш йўллари муқаррар равишда кўра олмайди. Унга кўринадиган ягона нарса, бу объектлардаги ўзгаришлар (бўш қоғозлардаги излар, пластилин парчаларидаги модификациялар ва бошқ.), яъни мавзу вазифаларининг якуний натижаси бўлиб, педагоглар боланинг ривожланишини, унинг билим қобилиятини ва унинг компетенциядаги ўзгаришларни билвосита баҳолайдилар.

Шундай қилиб, болалар боғчаларида ўқув машғулоти жараёнида “таълимий вазифа” тушунчасининг аниқлаштирилиши ва унинг якуний натижасини аниқ англаш кичик ёшдаги болалар билан тарбиявий тадбирларни амалга ошириш зарурлигини тасдиқлайди.

Гуруҳдаги амалий ва тарбиявий вазифаларни фарқлаш болаларнинг ўқув фаолияти натижаларини психологик таҳлил қилишни, шунингдек, машғулотларда мақсадни белгилаш ва унинг барча дидактикасини шу нуқтаи назардан атрофлича таҳлил қилишни талаб этади.

Машқларнинг, такрорлашларнинг ўрни қандай, яъни баъзан ёш болаларни тарбиялашда

“қўлга ўргатиш”лар нима деб аталади? Бу савол кўпинча гуруҳдаги болалар томонидан материални ёмон эслаб қолиш муносабати билан психологга педагоглар томонидан берилади.

Бу саволга жавобларда иккита чегара мавжуд. Баъзилар “қўлга ўргатиш”ни болага таълим-тарбиянинг асосий йўли деб ҳисоблашади, чунки унинг онги ҳали етарли даражада ривожланмаган. Иккинчиси, такрорлашнинг механик хусусиятини тўғри танқид қилиш, ўрганиш амалиётидаги машқлар баъзан бошқа билим, кўникма ва малакаларни мустаҳкамлаш қийматини инкор қилишга тушади. Одамлар тўғри ўзини тутишининг иккита муҳим шарт бор: одат кучи ва фикрлаш кучи. Биринчиси оддий стереотипик шароитларда ҳаракат қилиш учун етарли бўлса, иккинчиси ўзгарувчан шароитларда зарур бўлади. Иккаласи ҳам зарур ва шартдир. Боланинг ривожланишида одатларнинг қиймати ва ҳаракатнинг янги усуллари фарқланмайди. Ҳар иккиси ҳам ҳаётнинг моҳияти, фикрлаш жараёнида яратилган одатий хулқ-атвор йўллари ва янгиларини тўлдиришдир.

Шундай қилиб, ўқув фаолиятининг муваффақияти бўйича болани бошқаси билан таққослаш, ундан ҳам кўпроқ ўқув жараёнида жамоавий курашиш (мусобақа) ташкил қилиш тўғри эмас. Боланинг бугунги муваффақиятини фақат кечаги ўз ютуқлари билан таққослаш мумкин, баҳолаш илмий фаолиятда мутлақ эмас, балки нисбийдир. Фақат таълим-тарбия жараёнида болалар фаолияти натижаларини баҳолашга бу ёндашув билан мактабгача таълим ташкилотларида таълимни инсонпарварлаштириш ва индивидуаллаштириш ҳақида гапириш учун асос бўлади. Яхши натижаларга эришиш учун болани бошқа ва доимий рақобат билан таққослашнинг кенг тарқалган усулларида фойдаланиш болаларнинг ўзини-ўзи англаши ва ўзини-ўзи ҳурмат қилишига салбий таъсир кўрсатиши мумкин.

Кичик қишлоқ болалар боғчаларида болалар тарбиясига оид бир қатор муаммолар мавжуд. Бундан ташқари, жуда тез-тез шаҳар ва қишлоқ болаларининг яшаш шароитларига уларнинг таълим жиҳатидан баҳо берилади. Шаҳар ва қишлоқ болалар боғчаси психологининг шахсга йўналтирилган таълим масалалари бўйича олиб борган ишларининг ўзига хослиги нимада? Шаҳар болаларининг шахсий ривожланишининг фойдалилиги уларнинг катталарнинг ижодий меҳнатидан бегоналашуви билан мураккаблашади. Ижодкорликка тақлид қилишнинг чекланган имкониятлари мавжуд, чунки уйда яқинларнинг хулқ-атвори, унда болалар кўпинча ўзлари гувоҳ бўлган катталар билан мулоқотда бўладилар, асосан уйдаги мулоқот билан боғлиқ “уйда нон бўлиши учун инсон нима қилиши керак? - деган саволга, 72% шаҳардаги олти ёшли болалар “дўконга бориш керак” – деб жавоб берди, 28%и – “пул топиш керак” - деди. Қишлоқ болалари эса “буғдой экиб, етиштириш керак” - дедилар. Шаҳардаги болалар бутун ҳаракатдан бегоналашадилар (“уйда сув бўлиши учун нима қилиш керак? – деган саволга бола “жўмракни бурайман” – дейди, “Агар уни иссиқ сув керак бўлсачи” – “мен билмайман” – дейди. “Агар овқат егнинг келса нима қиласан?” деб сўралса, “Онамдан сўрайман”, “Музлатгичдан оламан” – дейди.). Болалар маиший қарамликдан қочишлари учун мактабгача ёшдаги бола яратувчанлик фаолиятига (ўсимликларни ўстириш, ҳайвонларни парвариш қилиш, овқат пишириш, мато ва ёғоч билан ишлаш ва ҳ. к.) жалб қилиниши керак. Шаҳар болалар таълимининг дастур мазмунида болани яратишга жалб қилиш мумкин бўлган материаллар кўпроқ бўлиши керак.

Қишлоқ болалар, шаҳар болаларига нисбатан, ноёб ҳиссий тажриба табиий маълумот олиш, фикрлашни ривожлантириш имкониятларига эга. Лекин психик ривожланиш фақат шахсий тажриба билан белгиланмайди. Шахсий ривожланиш таълими боланинг ноёб тажрибасини ривожлантириш ва бошқа одамларнинг тажрибаси (турли ижтимоий уюшмалар) ва умуминсоний тажриба қийматини мажбурий киритиш ва тан олишни ўз ичига олади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбек тилининг изоҳли луғати (http://n.ziyouz.com/books/uzbektilining_izohli_lugati/O'zbek_I.pdf) (манбаага мурожаат: 16. 03. 2020 й.).
2. Л. С. Выготский Педагогическая психология. М., 1991.
3. А. А. Турғунов Мактабгача таълим ташкилоти педагог-психологи фаолиятининг хусусиятлари. / Maktabgacha ya boshlang'ich ta'limning dolzarb masalalari: muammo, yechimlar va rivojlanish istiqbollari. Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materialari to'plami. – Фарғона: 2020 й. 48-51 б.
4. А. А. Турғунов Мактабгача ёшдаги болаларни мактабга психологик тайёрлаш. *Pedagogik mahorat. Ilmiy-nazariy va metodik jurnal*. 3-son (2020-yil, iyun). – Бухоро, 2020 й. 137-141 б.
5. Л. А. Парамонова К проблеме взаимосвязи обучения и творчества в дошкольном детстве. /Международная конференция «Культурно-исторический подход: развитие гуманитарных наук и образования». М., 1996.
6. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Ўқувчиларни психологик-педагогик қўллаб-қувватлаш ишларини янада такомиллаштириш тўғрисида” 2019 йил 12 июлдаги 577-сон қарори.
7. Ш. А. Дўстмухамедова Ўқитувчиларнинг ўқув фаолиятларини бошқариш психологияси. – Т., 2000 й.
8. Г. Тядгарова Тарбияси қийин гуруҳга мансуб болалар билан ишлаш, услубий қўлланма, Тошкент, 2007 йил.
9. Психологик маслаҳат: Муваффақиятсизликка учрадингизми? (<https://zamin.uz/hayot-tarzi/39223-psihologik-maslahat-muvaffaqiyatsizlikka-uchradingiz-mi>). Манбаага мурожаат: 01. 08).
10. А. А. Турғунов Мактабгача таълим ташкилоти психологлари фаолиятидаги ўзига хос хусусиятлар. *Мактаб ва ҳаёт илмий-методик журнал*. –Тошкент, 2020. № 3. 8-10 б.
11. А. А. Turgunov Play and learning activity in preschool educational organization. *East European Scientific Journal (Warsaw, Poland) #8(60)*, 2020 part 1. 43-46 p.
12. А. А. Турғунов Мактабгача таълим психологик хизматининг амалдаги модели “Пим ҳам жамият” *Илмий-методикалӣ журнал Seriya: Pedagogika ilimlari. Psixologiya ilimler*. – Нукус, 2020. №3. 99-101 б.
13. А. А. Турғунов, Д. Ш. Темиров. “Энди, мактабга бораман” болаларни мактабга психологик тайёрлаш (махсус дастури учун): ўқув қўлланма. / Мактабгача таълим муассасалари раҳбар ва мутахассисларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш институти / Тошкент. “Tafakkur qanoti”, 2020 й. – 100 б.